

Вера Б. Берак¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

ВОКАТИВНИ ИЗРАЗИ У СЛУЖБИ СВЕТИМА АТАНАСИЈУ И КИРИЛУ (18. ВИЈЕК)

Апстракт: У раду² се разматрају вокативни изрази и њихова значења у богослужбеном поетском тексту, на примјеру Службе Светима Атанасију и Кирилу, српскословенског рукописа с почетка 18. вијека из Музеја Старе цркве у Сарајеву. Служба као комплексан пјеснички жанр с литургијском примјеном садржи и фреквентне вокативне изразе, чија структура обухвата монолексичке и синтагматске форме, реализоване у више различитих модела. Значењски дијапазон вокативних израза не ограничава се на основним значењима, него обухвата и експресивна значења, као и функције молитвеног обраћања, те прослављања светитеља.

Кључне ријечи: *вокативни изрази, вокатив, вокативност, експресивност, српскословенски језик, Служба Светима Атанасију и Кирилу.*

1. Молитвено обраћање Богу, Богородици и светитељима у богослужбеном тексту реализује се језичким средствима, у првом реду вокативним изразима, чија морфолошко-синтаксичка структура може бити унапријед одређена сакралним стилем, али не и нужно, затим може носити одређена шира значења од примарног значења вокатива. У овом раду настоји се показати структура и значење вокативних израза у богослужбеном тексту на примјеру српскословенског ћириличног рукописа под називом *Служба Светима Атанасију и Кирилу*, датованог на почетак 18. вијека.

¹ vera.berak@ff.unibl.org

² Рад представља знатно прерађено и допуњено излагање под називом *Вокативни изрази у поетском и молитвеном контексту на примјеру Службе Св. Атанасију и Кирилу*, изложено на научном скупу *Наука и стварност*, 20. маја 2017. на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву.

Служба, комплексан поетски жанр са богослужбеном примјеном, садржи више литургијских пјесама и молитава у својој композиционој структури ‘у строго утврђеном поретку’ (Bogdanović, 1991:p.80), примарно служећи прослављању и молитвеном обраћању Богу, Богородици и светитељима. Имајући у виду поетску књижевну страну, али и практичну богослужбену намјену, издвајају се два значења службе, као што је одредио А. Наумов: прво, ‘дневни циклус богослужења, који почиње увече претходног дана до свете литургије, и то у смислу богослужбене радње, предвиђене за одређени дан године, месеца или недеље’ и друго ‘химнографска композиција, официј помена одређеног свеца или празника, записан у обичајном реду са неопходним богослужбеним упутствима, која помажу књижевни текст службе да се примени за стварно испуњавање службе Божије.’ (Naumov, 2009:p.29). Почети српског црквеног пјесништва, односно појава прве српске службе, везује се за Светог Саву чија је *Служба Светом Симеону* ‘утрла пут потоњим домаћим литургијским саставима’ (Špadijer, 2019:p.20) у наступајућим вијековима до појаве штампаних *Србљака* у другој половини 18. вијека (Špadijer, 2019:p.31). Напоредо са прослављањем домаћих светитеља, присутне су службе и несловенским светитељима, као што показује преписивање и употреба *Службе Светима Атанасију и Кирилу* на крају српскословенске епохе.

Служба Св. Атанасију и Кирилу, ћирилични рукопис српске редакције, датиран на почетак 18. вијека (Мошин и Траљјић, 1959:p.74, Мирковић, 1936:p.25), припада Музеју Старе цркве у Сарајеву (инвентар бр. 12). Мошин и Траљић именовали су овај рукопис потпуније *Зборник – Служба св. Атанасију и Кирилу, са синаксаром и еванђељима* (Мошин и Траљјић, 1959:p.74), а Л. Мирковић *Служба Св. Атанасију и Кирилу* (Mirković, 1836:p.25) како је задржано у инвентури Музеја Старе цркве, па и у нашем раду. Рукопис чини 29 листова папира, од којих је исписано двострано 27, а нумерација је накнадна у горњем десном углу, почевши од прве исписане стране, при чему су нумерисане исписане стране док су празне без ознаке. Тематску структуру књиге чине сљедеће цјелине: *Служба Св. Атанасију и Кирилу* (лист 1а–14а, 15а–18а); синаксар или памет, пролошко житије светитељима Атанасију и Кирилу (14а–146); сказаније о читању јеванђеља (19а–26а); многољетија четворици патријараха: цариградском Јеремији III (1715–1726), александријском Самуилу (1710–1724), антиохијском Атанасију (1686–1728) и јерусалимском Хрисанту (1707–1731) (Čolaković, 2017:pp.47–48; Мошин и Траљјић, 1959:p.74).

Обраћање у молитвеном чину Богу или светитељима као заступницима, из перспективе оних који пишу, односно преписују, или оних којима су намијење-

ни овакви текстови, реализује се, једним дијелом у *језичком уобличењу*, затим кроз црквено појање уз сакралне радње, а оне се схватају као вид невербалне комуникације из угла теолингвистике.

Вокатив, падеж наслијеђен из праиндоевропског језика, није имао исту судбину у свим индоевропским нити свим словенским језицима, а у старословенском језику стабилна је компонента деклинационог система, с једне стране са посебним падежним наставцима, а с друге уз појаву синкретизма номинатива и вокатива код одређених именских и придјевско-замјеничких ријечи (v. Nikolić, 1984; Đorđić, 1975). Дио је морфолошког система српкословенског језика, да би се надаље у историјском развојном путу српског језика интензивирао процес потискивања вокатива номинативом у облицима именица женског и мушког рода, које су примарно наслиједиле посебне вокативне наставке. Губљење или потискивање вокатива као падежа не значи истовремено и губљење семантичких категорија које су се првенствено везивале за значење вокатива.

Служба је укомпонована у друге свакодневне молитве, као што је вечерња, тако да се поред обраћања Светима Атанасију и Кирилу Александријским, напоредно јављају форме обраћања Богородици и Богу. 'Песме канона светитељу *укриштају* се са Каноном пресветој Богородици из осмогласника или других књига.' (Trifunović, 1990:p.327).

2. Структура вокативних израза

Према степену сложености, како Пипер издаваја у *Синтакси савременог српског језика* (2005:p.656), вокативни изрази могу бити моноксички (једночлани) и синтагматски (двочлани и вишечлани), а иста структурална подјела вокативних израза (обраћања) одговара и сакралном језику како је наведено у раду Ирине Бугајеве (2013:p.21). У структури реченице вокативни израз функционише као релативно засебан исказ (Piper et al., 2005:p.656), а може имати иницијалну, финалну или медијалну позицију, као уметнути исказ у структури реченице. Све позиције потврђене су у проучаваном корпусу, као и оба структурална типа, реализована у више различитих модела.

2.1. Моноксички вокативни изрази

У саставу моноксичког вокативног израза може бити: антропоним, апелатив (заједничка именица), збирна именица, супстантивизирани придјев и лична замјеница. У *Служби Св. Атанасију и Кирилу* једино нису потврђени

моноксички вокативни изрази чију функцију врши лична замјеница, док су остале могућности потврђене, при чему се поред супстантивизираних придева јавља и супстантивизирани партицип претерита пасива. Ексерцирани су сви примјери потврђени у истраживаном корпусу уз навођење листа (број листа, страна *a* или *b*/број реда), а у случају понављања истог облика наведено је мјесто у рукопису.³

а) Антропоним. Међу антропонимима у структури моноксичког вокативног израза јављају се вокативи антропонима *Кирил* (13 пута) и *Атанасије* (9 пута), слободни или уз узвик *о*, а сви примјери су: *кѡрилѣ* (3а/2), (86/14), (96/22), (106/24), (106/26), (136/27), (156/17), (166/12), (166/16), (176/4); *ω кѡрилѣ* (126/27), (13а/2), (13а/5); *а-ѡанасіѣ* (7а/7), (96/13–14), (106/7), (11а/11), (116/25), (126/13), (17а/15), (17а/24); *ω а-ѡанасіѣ* (12а/5).

б) Апелатив. Међу апелативима издвајају се четири групе: обраћање светитељима Атанасију и Кирилу, затим Богу, Богородици и *онима који слушају*.

Обраћање светитељима реализује се доминантно именицом *оцац* у вокативу (19 пута), док су друге именице потврђене само са по једним примјером – *оче*: *ωче* (8а/19), (96/6), (86/11), (106/13), (11а/2), (11а/13), (116/17); *оче* (12а/9), (12а/14), (126/10), (126/14), (126/20), (136/14), (14а/2), (15а/19), (156/12), (156/16), (166/8), (17а/11); остале (*лук*, *овѣць*, *свештенотајник*, *тајнонебесник*, *утвржденије/утврђење*): *словесныѣ ѡблнсталь есн намѣ дѡче* . *памѣтїю твоєю · ѡко да достоинно те въспоемѣ* (96/23–25), *ѡ хѡ оубо ѡкоже ѡвѣ оупасенѣ бывъ, н ѡкоже пастырѣ впасаль есн стадо* (12а/13), *сїѣннотаннннѣ* (136/22), *танннебеснннѣ* (16а/22), *ѡтврѣж/д/енїѣ* (11а/7).

Обраћање Богу реализује се примарно именицама *Бог* и *Господ*, а затим *Човјекољубац* и *Спас* (*Спасителѣ*) као што показују примјери – *Боже* (4 пута): *бѣ* (15а/3), (15а/6), (15а/9), (15а/16), *Господи* (4 пута): *оутврѣдн гї црковѣ свою* (11а/7–8), *гї* (116/2), (12а/25), (126/25); затим по један примјер: *чѡкољубѣ* (12а/26), *Наше спенїѣ, ѡкоже въсхотѣ сїѣ оустронти* (15а/4).

У обраћању Богородици најфреквентнији је вокатив *Дјево* (9 пута): *дѡ* (106/2), (16а/2), (16а/7), (16а/9), (17а/4), (17а/6), (17а/8), (17а/25), (176/16), затим *Дјевице* (6 пута): *дѡѣ* (9а/21), (10а/22), (13а/19), (16а/5), (17а/3), *дѡнѣ* (13а/22), потом *Богоневјесто* (3 пута): *бѡневѣсто* (10а/9), (116/6), (126/5), као и *Отроковице* (3 пута): *отроковнѣ* (8а/10), (9а/19), (13а/27), затим *Владичице*

³ Приликом ексерцирања примјера нису посебно наглашавана одређена слова, попут *троногог т* и *високе тите*, због ограничених могућности фонта, а њихово диференцирање нема значаја за сам вокативни облик и његову семантику.

(2 пута): *ра/д/все вл/д/чце* (76/19), *ω вл/д/чце* (136/1) и по једанпут *Богородице, Богородитељнице: бџе* (106/18); *бѣроднѣлннѣ* (15а/10–11).

У четвртој групи јавља се само један примјер *чѣда: послвшантѣ оубо мѣне ѡ љѣда, ч/џ/тнаа бо рекв* (36/18–19, *Памет*).

в) Супстантивизирани придјев и супстантивизирани партицип (партицип претерита пасива). У складу са обиљежјем српкословенског језика чува се наставак за вокатив *-е* у мушком роду једине супстантивизираних придјева и партиципа, карактеристичан за именску промјену, што представља архаичну језичку особину с обзиром на чињеницу да се у савременом српском језику у оваквим случајевима јавља одређени придјевски вид. Сви примјери су: *блаженѣ* (16/7), (126/17), (15а/25), (176/9), *бѣдохновѣнѣ* (26/18), *хѣ мѣн хѣс богомѣдрѣ помолн се* (16/9), *бѣгоносѣ* (3а/12), *вѣсѣблаженѣ* (136/8), *вѣсѣхвалнѣ* (7а/27), *мѣлѣ/тнѣ* (9а/4), *прп/д/внѣ* (96/5), (11а/11), *славнѣ* (3а/17), (11а/16). У категорији *оних који слушају* јављају се облици одређеног вида с наставком *-ын: прѣндѣтѣ вѣрнын* *насладнн се* (2а/6–7), *развѣнѣтѣ оубо нездобнвнн* *коварство* (36/27), *ненаказаннн* *же прилагантѣ ср/д/ца* (4а/1). Вокативни изрази са супстантивизираном формом који се односе на Богородицу увијек су одређеног вида, а то су слѣдећи, наведени према фреквенности – *прѣчиста* (8 пута): *вѣлнкнхѣ тобою блг/д/тѣн пр/ѣ/чн/џ/таа* *полачнвнѣ* (16/20–21), *пр/ѣ/чн/џ/таа хѣ гѣ · нѣвконхѣ ложѣснѣ прош/д/ѣ вѣмѣ ѡвѣлк се* (76/15–16), *прт/џ/таа* (10а/6), (116/8), (126/22), (136/18), (166/20), (18а/8); *чиста* (5 пута): *ч/џ/таа* (96/18), (106/21), (12а/27), (126/7), (13а/7); *свѣчиста* (2 пута): *вѣсѣт/џ/таа* (12а/18), (186/2); *вѣсѣпѣтаа* (2 пута): *вѣсѣпѣтаа* (106/4), (116/12); остали облици јављају се по једним примјером: *бѣвѣблаженнаа* (10а/24–25), *бѣвѣнекѣстнаа* (10а/23–24), *вѣсѣнепорѣчнаа* (9а/20), *вѣсѣт/џ/таа* (76/17), *неблѣзнаа* (106/20), *прѣвѣнепорѣчнаа* (7а/1), *прѣславнаа* (96/17).

г) Збирна именица. У цијелом корпусу јављају се само два примјера, а то су: *Цара нѣ/џ/наго, егоже поють вон аггл/џ/џн, понтѣ людѣ* и *пр/ѣ/вѣ/2/носнтѣ вѣсѣ вѣкн* (156/27–16а/1), *прѣндѣтѣ рѣчнтѣлѣ* (26/25).

2.2. Синтагматски вокативни изрази

Синтагматски вокативни изрази, двочлани или вишечлани, имају конститутивни елеменат кога чини именица или 'нека друга именички употребљена реч' (Piper et al., 2005:р.656), као и факултативни елеменат који садржи неку одредбу – конгруентни и неконгруентни атрибут, атрибутив, апозицију и апозитив (Piper et al., 2005:р.656; Babić, 2010:р.326). У *Служби* се као кон-

ститутивни елемент, односно управни члан (УЧ) јавља именица, а поред ње и партицип, док у служби факултативног елемента, односно зависне одредбе долазе конгруентни и неконгруентни атрибут (Ак и Анк), атрибутив (Ат) и апозиција (Ап). *Службу* карактеришу двочлани вокативни израз у форми независне синтагме, која може бити проширена зависним члановима.

Двочлани вокативни изрази као независна синтагма реализовани су на три начина: а) антропоним + антропоним, б) апелатив + апелатив, в) супстантивизирани придјев + супстантивизирани придјев. Сви потврђени примјери су: *афанасіе н кврнлле* (56/24–25), (76/26); б) *прѣ/д/стателннце н покрове* (76/19–20); в) *сїеннодѣистѣвнне н пр/ѣ/блженне* (26/10), *чїс/таа н вѣсеблаженнаа* (36/5). Посматрано граматички, све три групе примјера јесу независне синтагме, док је семантички то само први примјер (а), а преостале двије групе (б, в) заправо представљају двије квалификације једног истог адресата који се апострофира (*прѣ/д/стателннце н покрове* = *Богородице*).

Вокативни изрази структурирани као независна синтагма проширују се зависним члановима, при чему се ниједна конструкција не понавља у тексту, па се не изводе устањене форме и клишеи, чиме се разгранавају језичке могућности и поспјешује јединственост поетског стила.

Све потврђене конструкције уз пратећи примјер из текста јесу сљедеће:

а) [УЧ–антропоним + Ак] + [УЧ–антропоним + Ак]: *афанасіе блженне н кврнлле бгонавленне* (176/25–26);

б) [УЧ–антропоним + Ак] + антропоним: *афанасіе велнкін н кврнлле* (66/18);

в) [УЧ–именица + Ак] + УЧ–именица: *стлпце непр/ѣ/кратнын н стѣно* (7а/19);

г) [УЧ–именица + Анк] + [УЧ–именица + Анк]: *бѣ оцемь н гїи млїс/тн* (46/17);

д) [УЧ–именица + Анк] + именица: *о млїи слова н дѣо* (9а/16).

Зависне синтагме вокативних вишечланих изрази реализују се у више модела у зависности од факултативног елемента, као што је напријед назначено, а најфреквентнији су са конгруентним атрибутом, потом са неконгруентним. Конгруентни атрибут може бити препонован или постпонован, затим појачан прилогом.

а) Ак + антропоним: *бгоносе афанасіе · млн хї бї* (86/7–8), *прѣм/д/ре афанасіе* (126/19), *тврѣдын афанасіе* (26/13), *о прѣмддре кврнлле* (66/2), *прѣслане кврнлле*

· почнтаемъ паметь твою (8а/6), бѣносе кврнле (12а/7), блженне кврнле (15б/8), сщєнне кврнле (3а/14);

б) Ак + именица. Облици придјева у функцији конгруентног атрибута исти су као и у супстантивизираним формама, о чему је напријед било ријечи. Примјери за једину су следећи: єдинє члѣколюбче (10а/17–18), прѣславне оѣ (17б/11), пр/ѣ/ч/с/тъѣ поборниче (3а/19), радн се свѣтобавленнѣ свѣздо (7а/23), ра/д/внсе бжїе селєнїе (11а/6), свѣтозарное око · (7а/15–16), хѣо вѣловєченїе (13б/7). Обраћање Богородици потврђено је следећим примјерима: безневѣстна дѣо (6б/26), вѣсєтѣа дѣце (8б/22–23), пр/ѣ/ста дѣо (3а/25–26), пр/ѣ/ч/с/таа вл/д/чце · (8б/25), пр/с/таа бѣе (17б/16), єднна бѣомтн (9а/24). Вокативни израз с придјевом одређеног вида у множини у функцији конгруентног атрибута потврђен је само једним примјером: пр/ѣ/по/д/ш/бнїн шцн (9а/7), као и вокативни израз с именицом *Тројица* као управним чланом: Прѣбж/с/тѣвныє Тр/с/це (17б/24).

Остали модели јављају се са по једним или два примјера, при чему се избјегава једноличност језичког израза, а све потврђене комбинације и примјери у проучаваном корпусу јесу следеће:

в) Ак + Ак + антропоним: бѣоѣнвє прп/д/бнє афанасїе (2б/6);

г) Ак + именица + Ак: бѣодхновєнне стѣю вѣсєхвалнє · молн хѣ бѣ (8б/15–16);

д) прилогом појачан Ак + УЧ (именица или супстантивизирани придјев): свѣзѣо прп/д/бнїн оцн (6а/17–18), вѣсєг/д/а ч/с/таа (8а/27);

ђ) Ак + УЧ (супстантивизирани партицип претерита пасива): єднна вѣсєпѣтаа (10а/21–22), (10б/1).

Вокативни изрази са постпонованим конгруентним атрибутом јесу следећи:

е) антропоним + Ак: кврнле бѣоблаженне · (8а/22–23), (18а/4), кврнле прѣм/д/ре (9б/25–26), кврнле прѣславне (10/2), афанасїе блженне · (9б/10);

ж) именица + Ак: бѣ молн (13а/16–17), трѣво блѣогласна/а, (7а/14), оѣме свѣтаѣншїн · (7а/15), єзыкѣ острїн, (7а/15), пастырѣ истиннїшїн, (7а/16–17), свѣтаннїче прѣсвѣтлын · (7а/17), сщєннотаннїче прѣбогате (10б/9), оѣме бж/с/тѣвны (7а/25–26); обраћање Богородици: вл/д/чнце бѣорадѣованнаа (8а/24), бѣе вѣсєпѣтаа (12а/19–20), бѣе ч/с/таа (12б/2), (13б/17), бѣе непорочнаа (18а/6), мтн бжїа (8б/19), (12а/17), дѣце ч/с/таа (16б/27).

Вокативни изрази са неконгруентним атрибутом као факултативним елементом јављају се у двије варијанте у зависности од позиције управног члана,

а то су са управним чланом на другом мјесту бројнији примјери и са управним чланом на првом мјесту мање заступљени примјери:

а) Анк + именица: радѣн се добродѣтелн правнло · (7а/5), ра/д/ѣн се патрїархω/в/основанїе · (7а/14), православныхъ похвало (3а/17–18), парвѣхъ оученїи нзясненїе · (7а/16), рнторомъ начелннче, ѡа ба мліи (11а/22), Тр/о/ци поборннче (16а/12), црквн оутврѣж/д/енїе (16а/12);

б) Анк + УЧ–именица + Ак: бгословїа тѣбо златаа (16а/13);

в) Анк (УЧ–именица + партикула + Ак) + Ак + УЧ–именица: жнтіа же ннотъскаго нзвѣстнын законописателю (16а/13–14);

г) УЧ–именица + Анк: стлѣпе свѣтѣ (16а/11–12);

д) УЧ–именица + Анк (УЧ–именица + Ак): Бже ѡцѣ наши/х/ (2а/13), мті ба вышннѣ (6б/27), н спасенїе дїацѣ нашннцѣ. (7б/20);

ђ) Анк + УЧ–именица + Анк: ѡецѣ врѣховннче нже на съборѣ (3а/18–19).

Вокативни изрази с атрибутивом у свом саставу потврђени су једним моделом са шест потврда, док се више модела јавља с придјевско-именичким атрибутивом, а међу њима могу бити и форме с напоредним синтагмама. Сви потврђени примјери у рукопису јесу сљедећи:

а) Ат + именица (6х): бцѣ дѣо (2а/22), бцѣ мариѣ (9б/19), бгороднтелннце дѣо (10а/19), бгороднтелннце дѣо (14а/4–5), вл/д/цѣ дѣо (18б/16), стлѣо кврнлѣ (7б/5–6);

б) придјевско-именички Ат (Ак + УЧ–именица) + Ат + УЧ–именица: всѣт/с/тнын оѣ стлѣо кврнлѣ (6а/10);

в) УЧ–именица + придјевско-именички Ат (именица + Ак): афанасїе оѣ сїѣннѣншїи (6а/7–8);

г) [Ак 2х + Ат + УЧ–именица] + [Ак + УЧ–именица] + независни напоредни члан (именица): безневѣстнаа ч/с/таа бцѣ дѣо · єднна пр/д/ѣстателннце вѣрны/м/ н покроѣ (8а/7–8);

д) [придјевско-именички атрибутив + УЧ–именица] + [Анк + УЧ–именица]: Не/с/ломѣ крѣгѣ врѣховннче гїѣ, н црквн знж/д/нтелю (10а/15–16).

Вокативни изрази са апозицијом у свом саставу реализују се на више начина, а то су сљедећи:

а) [Ап (Ак + УЧ–именица) + [Ак + УЧ–именица]: прѣпо/дω/бне оѣ бгѡавленне афанасїе (1а/6), прп/д/бне оѣ бгѡгїнѣ афанасїе (1а/16), прп/д/бне оѣ бгѡпроповѣдннче афанасїе (1б/2–3);

б) [Ап (Ак + УЧ–именица + Анк)] + [Ат + УЧ–именица]: БЖ/ѿтѣвное оутврѣж/д/еніе црѣвн · оче кврнле (11а/18);

в) [Ап (Ак 3х + УЧ–именица)] + [Ак + УЧ–именица]: велнка црковнаа нстиннаа трѣбо · многострадаын а-фанасіе (6а/23–24);

г) [Ап (Анк + УЧ–именица + Ак)] + УЧ–антропоним: ѿттелѣмь оукрашеніе прѣславно а-фанасіе (16а/11);

д) УЧ–именица + Ап (Ат + именица): маріе мѣти дѣо (2а/12);

ђ) [Ат + УЧ–именица] + [Ап (Анк + именица)]: ѿче а-фанасіе · православны/х/ похваало · (8а/16).

Вокативни израз с партиципом у свом саставу посвједочен је само једним примјером у цијелом тексту: сїеннодѣнствєннкѣ ѿсїєнє гавѣ былє еси · н пастырь нстиннє, н вѣры поборннкѣ · тѣмже вѣсе црѣвн, славеть твою пацетъ · сїєнносѣврѣшающн, н спаса прославляющн (26/19–23).

3. Значења вокативних израза

Како на то упућују граматике, главне функције вокатива јесу скретање пажње, дозивање и обраћање, при чему се сматра да је таква употреба независна од синтаксичке структуре реченице (Stanoјčić i Porović, 1992:pp.280–281), те да је више комуникативна категорија (ур. Piper et al., 2005:p.120). Вокатив се примарно везује за вокативност, а ‘садржај вокативности чини апелативност у спрези са именовањем онога коме је апел упућен’ (Piper et al., 2005:p.650). Циљ је скретање пажње и иницирање реакције онога коме се говорник обраћа. При томе, очекује се да адресата карактерише животност, односно способност разумијевања и могућност реаговања, док се у случају обраћања неживим појмовима или покојницима апелативност тумачи као персонификација, или привидна апелативност, уз напомену да је пресудно ‘говорничково схватање да ли адресат има или нема способност разумевања’ (Piper et al., 2005:p.650). Семантичка категорија вокативности граматички се реализује, између осталог, вокативним формама, а на стилском плану апострофом и инвокацијом. ‘Суштину апострофе већина аутора види у говорничковом (пјесничковом) непосредном обраћању ономе о чему или коме се говори, односно обраћање неживој појави као живој или одсутном лицу као присутном’ (Ковачевић, 2006:p.96). Привидне апелативности не може бити у поетском литургијском тексту чија је намјена богослужбена употреба, бар не из позиције онога ко ријечи изговара или поје, односно оних који слушају. Двосмјерна усмјереност исказа јесте у упућивању

молбе адресату с једне стране, и у подсећању оних који слушају на врлине оних који се прослављају, с друге стране. При томе, у сакралном поетском тексту не може се говорити о говорним чиновима реализованим у виду формалног дијалога, карактеристичног за прозни или драмски књижевни жанр, односно разговорни стил. Ипак, и у сакралним текстовима, комуникацијски аспект може се пронаћи у тексту молитве јер ‘...разговорна, димензија молитве омогућава њено сагледавање из комуникацијског угла’ (Štasni, 2013:p.296). Сакрална комуникација окарактерисана је следећим запажањем:

[...] комуникација остварена молитвом специфична је због самих учесника, субјеката комуницирања. С једне стране, то је пошилац поруке – индивидуа или колектив, а са друге, то је прималац поруке – Богородица, Триипостасни Бог (Света Тројица), Господ Исус Христос као друга ипостас Свете Тројице, свети, бестелесне силе – анђели. Порука је сама молитва. Суштина ове врсте комуникације јесте комбиновање вербалне поруке и невербалних елемената (гестова и поза), чиме се мења општи или уобичајени карактер комуницирања – људска интеракција. (Štasni, 2013:p.296).

И. В. Бугајева издваја функцију ‘молитвенног обраћења к Господу Богу, Божией Матери и свјетим’, затим учеснике комуникације при обраћању у религиозном дискурсу дијели у двије групе, од којих је прва човјек–Бог (Бог, Богородица, светитељи), а друга човјек–човјек (статусна хијерархија односа), при чему у оквиру прве релације издваја циљ и функцију обраћања: ‘(...) цель коммуникации, а соответственно, и функции обращения: молитвенное прошение, молитвенная благодарность и славословие.’ (2013:pp.15–17). На примјеру *Службе Светима Атанасију и Кирилу*, уочава се, наравно, само први тип – човјек се кроз молитву обраћа Богу, са све три наведене функције. Обраћање је праћено императивом са значењем молбе (за опроштење гријехова, чисто срце, помоћ и сл.), а исказује се и благодарност и прослављање.

Повезаност вокативних и императивних израза није неуобичајена појава с обзиром на то да ‘катогаорије вокативност и императивност чине тек један од аспеката *апелативности*, тј. полисемантичке категорије, у чијој основи лежи интенција, односно каузативна оријентација (и утицај) на саговорника (адресата)’ (Vojvodić, 2003:p.153). У *Служби* се издвајају групе примјера са значењем императивности у виду молбе, блажег облика директивности, када је вокативним изразом садржан Бог, Богородица или светитељи. Издвајамо примјере: БѢ ѿЦѢ НАШН/Х/, творен прѣ/но съ наѣн по твоѣмъ сѣмотрѣнію · НЕ ѡСТАВН мѣ/с/тн твоѣѡ ѿ наѣ/ · (2а/13–14), АФАНАСІЕ ВЕЛНКІН и КВРНЛЕ, МОЛНТЕ СЕ

съ бесплѣтныиѣи силѣи · ѿ кнезехъ правобѣрныѣх/ · (66/18), бѣгоносѣ афанасіѣ · мѣнѣ · ѣа бѣа, съгрѣшеніемѣ оставленіе даровати · (86/7–9), твою и єдиннѣ помощѣ дарѣи · мнѣ прѣчѣстѣа влѣдѣце (86/24–25), ѿ мѣнѣ слова и дѣво, ѿ лютыѣх/ и нѣжѣдѣных/ · мѣ спѣсѣн (9а/16–17), Неплодѣствѣющее бж҃сѣтѣвныиѣи добродѣтели, прѣчѣстѣа бѣце, мое срѣдѣце · покажи дѣво плодоносно (176/15–16); и мышицею ти высокою · твою мнѣ подаждѣи намѣ, члѣколюбце (12а/25–26).

У случају да је обраћање, исказано у вокативном изразу, усмјерено другим адресатима, тј. људима, јављају се типови императивности *савјет*, *препорука* и *наредба*, дакле средњег и јачег степена директивности. У примјеру Цара нѣчѣнаго, евоже поють вон аггѣлѣцѣи, понтѣ людіѣ и прѣчѣстѣа носитѣ бѣсе бѣкн (156/27–16а/1), императивом је заправо исказана препорука, савјет да *људи* на које се апелује, преузносе (прослављају) Цара Небесног као што му поју анђеоске војске. Ипак, вокативни изрази у спрези с императивом могу исказати јачи степен директивности, што је условљено коме је обраћање усмјерено, тачније тада је обраћање усмјерено на *вјерне*, на *рачитель*⁴: прѣдѣте рачителіѣ, прѣчѣстѣа бж҃сѣтѣвныѣ · стѣла бж҃сѣтѣвнаго, бѣсхвалнѣ (16/25–27), Трапезѣ таннѣю, оуготовалѣ ѣсѣ · бж҃сѣмѣ, бж҃сѣтѣвныѣх/ · своихъ словесѣхъ, кѣриллѣ велнкѣи · прѣдѣте бѣрныѣ насладнѣ се (2а/5–7).

Ипак, у богослужбеним поетским текстовима, па тако и у *Служби*, често се јавља форма императива 2. л. јд. *радуј се* која нема нужно ниједан тип императивног значења (можба, савјет, препорука, наредба, команда итд.), а долази уз саопштења или обраћања. Овакви примјери потврђују да обликом ‘императива може се просто скретати нечија пажња на нешто’ (Piper et al., 2005:p.455). Примјер: радѣи се патриархоу вѣ основаніѣ · тѣбе бл҃гогласнаѣ, оумѣ свѣтлѣншіи · ѣзыкѣ острѣи, свѣтозарное око · парвѣхъ оученіи изясненіѣ · пастырь истиннѣшїи, свѣтлннѣ прѣсвѣтлѣи · (7а/14–17).

Поред наведених значења, вокативом се реализује емотивна функција језика, па се такав вокатив назива *вокатив емоције* (Skjarov 1962:p.382), односно за такав вокатив се каже да има експресивно значење (v. Babić, 2011). У том случају ‘дезактуализује се функција обраћања, а наглашава емоционалност’ (Babić, 2011:p.50), те тада ‘основни смисао употребе вокативног израза јесте у изражавању емоционалног става и именовању онога на шта се тај став односи’ (Piper et al., 2005:p.651). Сходно томе да тада говорник испољава своју емоцију, изражавање емоционалног става може бити благонаклоност или неблагонаклоност (Piper et al., 2005:p.651), тј. може се испољити ‘симпатетички или антипатетички маркиран говорников однос према саговорнику’ (Babić, 2011:p.51).

⁴ *Рачитель* < цсл. *рачитель* – *љубитель* (Petković, 1935:p.218).

Према класификацији Миланке Бабић, базираној на истраживачком корпусу савременог српског језика, експресивна значења вокатива обухватају три категорије: вокатив емоционалне реакције, семантички испражњен вокатив и вокатив апострофирања (Babić, 2011:p.51). Код семантички испражњеног вокатива 'лице означено вокативом узима се уопштено, не конкретизује се', па такав вокатив има функцију ослобађања 'сувишка емоционалне енергије саговорника и (...) функционише као говорна поштапалица', те се тумачи и као 'стилизовани узвик у форми вокатива' (Babić, 2011:pp.55–56). Семантички испражњен вокатив није потврђен у *Служби*, као што је и очекивано, због природе богослужбеног текста и његове примарне намјене. Вокатив апострофирања везује се за књижевноумјетнички стил и поетске текстове, а препознаје се у обраћању стварима, одсутним особама, 'мртвима као присутним саговорницима', апстрактним појавама (Babić, 2011:p.59). Вокатив емоционалне реакције, са тешко раздвојивим компонентама емоционалне реакције и емоционалне оцјене, служи за исказивање различитих осјећања и расположења говорника према саговорнику/саговорницима, али и као средство квалификације саговорника (Babić, 2011:pp.51–54). За сакрални поетски текст српскословенског периода управо то значење квалификације долази до пуног изражаја, што је, опет, блиско горепоменутој функцији прослављања Бога, Богородице и светитеља. Такав вокатив, тј. вокатив квалификације служи да представи особине светих у специфичној структури молитве (ирмоса и стихире), односно у овом случају службе. Емоционални став говорника према вокативом денотираном субјекту, при чему овога пута појам говорника треба тумачити шире – од онога ко саставља текст молитве, преко онога ко изговара, до колектива који учествује у молитвеном чину, јесте симпатетички, благонаклон, однос поштовања. У извјесном смислу испоњени однос блискости изражава тежњу да они које красе светост и врлина не буду на формалној дистанци, што се кроз обраћање такође може манифестовати. При томе се не искључује у извјесном смислу формално обраћање у погледу статусне одреднице у хијерархијском поретку, о чему свједочи фреквентна употреба именице *оче*, али која, с друге стране, денотира и духовну везу. Напоредо с тим, блискост тј. непосреднији однос исказује се вокативним формама личних имена, а такви примјери нису ријетки у *Служби* која је послужила као истраживачки корпус. Употребом узвика *о* уз антропоним у вокативу испољавају се блискост и непосредност, уједно се појачава емотивни ефекат, а такви примјери су напријед издвојени.

У *Служби* кроз вокатив експресивног значења испољава се симпатетички однос према вокативом денотираном субјекту како би се истакле врлине,

узвишене особине, тачније испунила функција прослављања, па сходно томе употребљавају се ријечи позитивне оцјене. Тако се у вокативним изразима за Богородицу употребљавају нпр. ријечи: *чиста, пречиста, свечиста, богоблажена, богоневјесна, пренепорочна, свенепорочна, преславна, мати* и сл. У примјерима вокатива експресивног значења може изостати молба, па експресивно значење вокативног израза долази уз саопштење главне реченице: *Вѣлнкн/х/ тобою блг/д/тен пр/ѣ/гн/с/таа полѣтнвшѣ, (16/20–21), вѣлнкн кврнлѣ навѣтнѣ љ/с/ вѣроватн · мларіѣ мѣтн дѣво (2а/11–12).*

За Атанасија и Кирила у својству одредбе у вокативним изразима јављају се нпр. ријечи које у коријену имају именицу *Бог* – *богојављени, богонадахнути, богоглагољиви, богоносни, богомудри*, затим придјев *благ* – *блажени, свеблажени*, затим с оба коријена – *богоблажени*, потом придјеви позитивне оцјене – *преподобни, премудри, славни, преславни*.

Кроз вокатив квалификације наводе се особине које указују на живот светиња, а премда њихови животи нису истовремени, веома су слични, с обзиром на то како о житијима Св. Атанасија и Св. Кирила пише Јустин Поповић (2005:pp.569–589; 1996:pp.163–181). Атанасије, архиепископ александријски, рођен је око 293. г. у Александрији, једном од средишта образовања у то вријеме. Борио се против аријанства (Аријеве јереси), саставио је *Симбол вјере* који је усвојен на Првом васељенском сабору 325. г. у Никеји. За живота је пет пута послат у изгнанство. Кирил патријарх александријски, рођен у Александрији, образовао се на грчкој и римској свјетовној мудрости, те на проучавању *Светог писма*. Борио се против дјеловања новацијанске јереси и њиховог учења о Богородици, између осталог написавши посланицу 430. године у којој се обраћа Несторију против његовог учења, као и двије расправе упућене цару Теодосију Млађем и царицама Плухерији и Евдокији, затим је председавао Васељенским сабором 21. јуна 431. Упокојио се 444. године. Из њихових животописа уочава се утемељеност и чврстина у вјери, као и борба против недогматских учења.

У једном примјеру у вокативном изразу уз антропоним Атанасије стоји конгруентни атрибут *тврди*, а придјев *тврд* може имати и позитивна (*постојан, непоколебљив, сигуран, поуздан*) и негативна значења (*немилосрдан, бездушан, крут, уштогљен*), према објашњењу у *Речнику српског језика* (RSJ 2011:р.1281). У примјеру из *Службе* конотирају само позитивна значења *утврђен, постојан, непоколебљив у вјери*: *Блнстандн проповѣданіа, свщн/х/ вѣ тлѣ процѣтнѣ есн · лѣстѣ вѣсѣ ѿгнѣнѣ есн · вѣдствѣющнѣ вѣ вѣрѣ, тврѣдын афанасіѣ · (26/11–15).* Такође, за Атанасија, у истом семантичком кругу употребљава се вокатив *стубе*

и *стијено* у примјеру: *секнра постѣцак вѣшь вѣсю ерешн, опалѣе же дѣа огниемь · стапѣе непра/ѣ/вратнын и стѣно.* (7а/18–20). Надаље, квалификован је вокативним изразима *језику оштри* и *трубо благогласна* [трѣво блѣгогласна/а/ (7а/14), *езыкѣ оштрын,* (7а/15)] чиме се сугерише снага његове ријечи. Партицип у вокативним изразима такође квалификује Св. Атанасија *спаса прослављающн* (26/19–23) – ‘(ти) који прослављаш Спаситеља’. Затим, квалификовање Кирила атрибутивом *светитељ* у вокативном изразу прати саопштење у исказу због чега је прослављен: *Ты еси пастырь добрын, и оучитель теплый, стѣлю кврнале · те вѣсегда похвалѣающе вѣпѣем ти · тобою оукрашенъ к/с/ хѣ бѣ славъ мѣре своее · ты бо сїю истинню бѣх провѣзвѣстнъ еси · и безбожнаго несторїа посрамнл еси ·* (76/5–9).

4. Вокативне изразе у сакралним текстовима карактерише типизираност и задржавање одређене устаљене структуре, па тако имамо устаљене вокативне форме приликом обраћања Богу, као што су: *Боже отаца наших, Царе небесни, Пресвета Тројице, Владико Боже, Владико Господе, Оче Сведржителю, Исусе Христе Боже наш* итд.⁵ Од наведених примјера у *Служби Св. Атанасију и Кирилу* потврђен је само *Боже отаца наших*. Типизирани су атрибути који долазе уз антропониме у вокативу Кириле и Атанасије, као што су: *блажени, премудри, преподобни*. Елиминисање и неутралисање клишеираних језичко-стилских рјешења постигнуто је у *Служби* смјењивањем моноксичких и синтагматских вокативних израза, али и употребом метонимије, тако се умјесто вокатива исказаног антропонимом јавља именица *трубо*, семантички блиска атрибуту *богоглагољив*, којим је светитељ већ квалификован. Такође, богатству постског текста и језичког израза доприноси појава одредби које се не понављају, него се увијек нови атрибути додају управном члану, што је већ показано кроз структуру и моделе вокативних израза у *Служби*.⁶

Као посебна језичко-стилска особина у *Служби Светима Атанасију и Кирилу* може се издвојити употреба вокативних израза у низу, међу којима је најдужи низ од шест вокативних израза (Примјер 4). Сви вокативни изрази

⁵ Потврде наведених примјера су из *Часослова*.

⁶ Појава бројних вокатива с увијек новом одредбом уочена је у лирским народним пјесмама, на шта је још шездесетих година прошлог вијека указао Михо Склајаров: ‘Ситајући лирске народне пјесме, упада у очи велики број вокатива које у њима сусрећемо. Непрестано, од пјесме до пјесме, нижу се вокативи један за другим, обично по двије три именце у вокативу skupa, увјек са различитим атрибутима, који им дају необићну живост и свježину...’ (1962:р.381). Иако су молитвени стихови српскословенске епохе жанровски, а и намјенски, различити од лирске народне поезије, веза у погледу употребе вокативних израза, њихових експресивних значења (в. Skljarov, 1962:р.381), затим истог стилског манира непонављања квалификација наводи на то да би се истраживање вокативних израза у пјесничком језику могло наставити у правцу компарирања различитих поетских жанрова.

односе се на једног адресата, а нижу се различите његове особине на које се указује, док се дата цјелина завршава, на примјер, молбом за нешто. То су слjedeћи примјери, наведени хронолошки према мјесту у тексту:

Примјер 1: тeчeнiемь словесъ твоихъ сщeннe кврнллe · цркви вьса оукрашаетсe · и блгоч/стно оудобраетсe · красныи добротаи и почитаеъ сщeнно твою стю и блгоначитвю пацетъ славнe · православныхъ похвало · оцель врьховннiе нже на съборѣ · прѣ/ч/с/тыкe поборннiе :~ (3а/14–19);

Примјер 2: ра/д/зи се патриархω/в/ основанiе · трьбо блгогласна/а/ · оумe свѣтлѣншiн · езыкъ острын · свѣтозарное око · правыхъ оученiн нзясненiе · пастырь истиннѣшiн · свѣтлннiе прѣсвѣтаын · (7а/14–17);

Примјер 3: ра/д/все вл/д/чце · прѣ/д/стателннце и покрове, и спасенiе дшамь нашнмь. (7б/19–20);

Примјер 4: стнтелемь оукрашенiе прѣславно афанасiе · стлпe свѣтъ · цркви оутврѣж/д/енiе · тр/о/ци поборннiе · бгословiа трьбо златаа · жнтiа же нночьскаго нзвѣстнын законописателю · сз наицъ сьпраз/д/нвешн (16а/11–15).

5. Закључна разматрања

Иако постоје у сакралним текстовима типизирани форми и ограничења у погледу рјешења како се обратити Богу, Богородици и светитељима, *Служба Светима Атанасију и Кирилу* показала је посебност пјесничког стила и богата језичка рјешења кроз низање нових модела и минималних понављања у структури вокативних изрази. У *Служби Светима Атанасију и Кирилу*, као једном од богослужбених поетских текстова, вокативни изрази реализују примарна значења, вокативност и апелативност узимајући у обзир говорничко схватање аниматности и однос према ономе коме се обраћа. У зависности од тога коме је обраћање усмјерено, иницирање реакције вокативним изразима може бити у виду молбе (обраћање Богу, Богородици, Светом Атанасију и Светом Кирилу), затим савјета, препоруке и наредбе, блажих и средњих видова директивности, у обраћању људима (вјерни, рачитељи, људи). Вокативни изрази поред функције молитвеног обраћања, имају функцију квалификације, у домену експресивних значења симпатетичког односа према ономе коме је обраћање усмјерено, као и функцију прослављања светитеља.

Извори

1. *Служба Светима Атанасију и Кирилу*, рукопис Музеја Старе цркве у Сарајеву.
2. *Часослов* (2007) Београд, издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, доступно на: [Casoslov.pdf \(svetosavlje.org\)](https://svetosavlje.org/Casoslov.pdf), приступљено 22. 3. 2024.

Литература

1. Бабић, М. (2010) Обраћање као примарна функција вокатива. *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке*. 12 (1), pp. 325–338.
2. Бабић, М. (2011) Вокатив као средство за изражавање експресивности. *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке*. 13 (1), pp. 49–66.
3. Богдановић, Д. (1991) *Историја старе српске књижевности*. Београд, СКЗ.
4. Бугаева, И. В. (2013) Особенности номинации адресата в религиозной сфере. *Теоллингвистичка проучавања словенских језика*. 5, pp. 15–26.
5. Војводић, Д. (2003) О вокативним и императивним типовима каузације у руском и српском језику. *Јужнословенски филолог*. LIX, pp. 153–174.
6. Ђорђевић, П. (1975) *Старословенски језик*. Нови Сад, Матица српска.
7. Ковачевић, М. (2006) *Списи о стилу и језику*. Бања Лука, Јавна установа књижевна задруга.
8. Мирковић, Л. (1936) *Старине Старе цркве у Сарајеву. Споменик*. XXXIII/65, Београд, СКА.
9. Мошин, В. и Траљић, С. М. (1959) *Ћирилски споменици у Bosni и Hercegovini. Naše starine*. VI, pp. 63–103.
10. Николић, С. (1984) *Старословенски језик I. Правопис–гласови–облици. Треће издање*. Београд, Научна књига.
11. Наумов, А. (2009) *Старо и ново. Студије о књижевности православних Словена*. Ниш, Центар за црквене студије.
12. Трифуновић, Ђ. (1990) *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Друго допуњено издање. Београд, НОЛИТ.
13. Пипер, П., Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ. и Тошовић Б. (2005) *Синтакса савременог српског језика*. Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
14. Петковић, С. (1935) *Речник црквенословенског језика*. Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија у Сремским Карловцима.
15. Поповић, Ј. (2005) *Житија светих за јануар*. Ваљево, Манастир Ћелије.
16. Поповић, Ј. (1996) *Житија светих за јуни*. Београд–Ваљево, Манастир Ћелије.
17. Николић, М. (ур.) (2011) *Речник српског језика*. Нови Сад, Матица српска.
18. Skljarov, M. (1962) О vokativu. Problem kategorije II lica u imenica. *Rad.* 327, pp. 318–412.

19. Станојчић, Ж. и Поповић Љ. (1992) *Граматика српског језика*. Друго прерађено издање. Београд – Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства Београд – Завод за издавање уџбеника Нови Сад.
20. Чолаковић, В. (2017) Палеографске особине Службе Св. Атанасију и Кирилу. *Србистика данас: зборник радова представљених на конференцији Србистика данас. Савремени приступ тумачењу српског језика, књижевности и културе*. II (2), pp. 46–63.
21. Шпадијер, И. (2019) *Почеци српске химнографије. Савина служба Светом Симеону*. Београд, Чигоја штампа.
22. Штасни, Г. (2013) Номинације Бога у *Молитвама на језеру Светог Николаја Велимировића. Теолингвистичка проучавања словенских језика*. 5, pp. 295–320.

Vera B. Berak
University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Studies

VOCATIVE EXPRESSIONS IN *THE SERVICE TO SAINTS
ATHANASIUS AND CYRIL OF ALEXANDRIA* (18TH
CENTURY)

Summary

This paper discusses vocative expressions and their pragmatic functions in poetic liturgical texts, more specifically, in *The Service to Saints Athanasius and Cyril of Alexandria*, an early 18th-century Serbo-Slavonic manuscript kept at the Museum of the Old Orthodox Christian Church in Sarajevo. A service is a complex poetic genre used in liturgy that often contains vocative expressions, which may be single lexemes or syntagms, whose structure may have different patterns. The monolexical vocative expressions in *The Service* include anthroponyms, nouns, substantivised adjectives and collective nouns. The multilexical vocatives consist of two or more elements and include nouns and participles, as well as optional or dependent elements, such as agreeing and non-agreeing attributes, attributive nouns, and appositives. The manuscript analysis showed a great syntactic variety of the multilexical vocative expressions with dependent elements, which rarely re-occur, with the resulting language being unformulaic and unrepitative. The meaning of the vocative expressions is not limited to the primary functions of address and call; in addition to the vocative and appellative functions, the vocatives are also expressive or offer prayers to the saints and solemnise them.

► **Keywords:** vocative expressions, vocative, vocativeness, expressiveness, Serbo-Slavonic, *The Service to Saints Athanasius and Cyril of Alexandria*.

Sources

1. *Služba Svetima Atanasiju i Kirilu*. Srpskoslovenski rukopis Muzeja Stare crkve u Sarajevu.
2. *Časoslov* (2007) Beograd, izdanje Svetog arhijerejskog Sinoda Srpske pravoslavne crkve, dostupno na: Casoslov.pdf (svetosavlje.org), pristupljeno 22. 3. 2024.

References

1. Babić, M. (2010) Obračanje kao primarna funkcija vokativa. *Radovi Filozofskog fakulteta. Filološke nauke*. 12 (1), pp. 325–338.
2. Babić, M. (2011) Vokativ kao sredstvo za izražavanje ekspresivnosti. *Radovi Filozofskog fakulteta. Filološke nauke*. 13 (1), pp. 49–66.
3. Bogdanović, D. (1991) *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd, SKZ.
4. Bugaeva, I. V. (2013) Osobennosti nominacii adresata v religioznoj sfere. *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika*. 5, pp. 15–26.
5. Vojvodić, D. (2003) O vokativnim i imperativnim tipovima kauzacije u ruskom i srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. LIX, pp. 153–174.
6. Đorđić, P. (1975) *Staroslovenski jezik*. Novi Sad, Matica srpska.
7. Kovačević, M. (2006) *Spisi o stilu i jeziku*. Banja Luka, Javna ustanova književna zadruga.
8. Mirković, L. (1936) *Starine Stare crkve u Sarajevu. Spomenik*. XXXIII/65, Beograd, SKA.
9. Mošin, V. i Traljić, S. M. (1959) Ćirilski spomenici u Bosni i Hercegovini. *Naše starine*. VI, pp. 63–103.
10. Nikolić, S. (1984) *Staroslovenski jezik I. Pravopis–glasovi–oblici*. Treće izdanje. Beograd, Naučna knjiga.
11. Naumov, A. (2009) *Staro i novo. Studije o književnosti pravoslavnih Slovena*. Niš, Centar za crkvene studije.
12. Trifunović, Đ. (1990) *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd, NOLIT.
13. Piper, P., Antonić I., Ružić V., Tanasić, S., Popović, Lj. i Tošović, B. (2005) *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Beograd, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
14. Petković, S. (1935) *Rečnik crkvenoslovenskog jezika*. Sremski Karlovci, Srpska manastirska štamparija u Sremskim Karlovcima.
15. Popović, J. (2005) *Žitija svetih za januar*. Valjevo, Manastir Ćelije.
16. Popović, J. (1996) *Žitija svetih za juni*. Beograd–Valjevo, Manastir Ćelije.
17. Nikolić, M. (ur.) (2011) *Rečnik srpskog jezika*. Novi Sad, Matica srpska.
18. Skljarov, M. (1962) O vokativu. Problem kategorije II lica u imenica. *Rad*. 327, pp. 318–412.

19. Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1992) *Gramatika srpskog jezika*. Drugo prerađeno izdanje. Beograd – Novi Sad, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd – Zavod za izdavanje udžbenika Novi Sad.
20. Čolaković, V. (2017) Paleografske osobine Službe Sv. Atanasiju i Kirilu. *Srbistika danas: zbornik radova predstavljenih na konferenciji Srbistika danas. Savremeni pristup tumačenju srpskog jezika, književnosti i kulture*. II (2), pp. 46–63.
21. Špadijer, I. (2019) *Počeci srpske himnografije. Savina služba Svetom Simeonu*. Beograd, Čigoja štampa.
22. Štasni, G. (2013) Nominacije Boga u Molitvama na jezeru Svetog Nikolaja Velimirovića. *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika*. 5, pp. 295–320.

Преузето: 30. 3. 2024.
Прихваћено: 24. 4. 2024.